

CSEKE PÉTER

Kós Károly történelmi elégtétele

„Ami Ady Endre és Szabó Dezső az irodalomban, Bartók Béla és Kodály a zenében, az Kós a magyar művészetben...” A magát tudatos Kós-követőnek valló Debreczeni László építész- és grafikusművész 1933-ban ezekkel a szavakkal jelölte ki mestere helyét az egyetemes magyar kultúrában. Hetvenöt évvel később a Kós tervei alapján épült (1911) Székely Nemzeti Múzeumban immár axiómaként hangozhatott el: *Kós az építészet bartóki útját járta*. A kijelentésre az adott alkalmat, hogy – a Budapesten élő, ír származású ausztráliai műépítésznek, Anthony Gallnak köszönhetően – olyan kiállítás nyílt Sepsiszentgyörgyön, amely Kós fő műveire, illetve azok európai összefüggéseire irányítja a figyelmet. A nagyméretű, jó minőségű színes nyomatokból álló tárlaton legjelentősebb kortársai is jelen vannak: például a finn Eliel Saarinen, vagy a nemrég újrafelfedezett Toroczky Wigand Ede és Zrumetzky Dezső. A múzeumigazgató, Vargha Mihály művészettörténész az utókor pontos értékítéletét fogalmazta meg a rendezvény (*Kós Károly, egy európai építész*) megnyitóján. Ezzel egyszersmind Debreczeni lényeglátását is visszamenően igazolta.

Debreczeni László a kisebbségi helyzetben eszmélkedő második erdélyi értelmiségi nemzedék tagja volt, a kisebbségi létszükségletekből fakadó szemléletváltást hirdető, az önszervező társadalom és a Duna-konföderáció eszméjében gondolkodó *Erdélyi Fialatok* (1930–1940) alapító-főmunkatársa. Kós törekvéseinek a tudatosítójaként ő alakítja ki a folyóirat művészeti/népművészeti programját, ő vezeti kolozsvári román egyetemen tanuló magyar diákok hasonló témakörű szemináriumát. Amihez természetesen megnyeri Kós közreműködését is. A folyóirat 1932-es évfolyamának január–februári száma arról tájékoztat, hogy március második hetében induló művészeti szeminárium a „magyar művészet problémáját fogja megvilágítani az irány egyik úttörője és legkiválóbbja: Kós Károly két előadása által...” Az előadás-sorozatot meghirdető Debreczeni Lászlót az a felismerés vezérelte, miszerint az értelmiségi pályára lépő fiatalokat is meg kell ismertetni „a népi művészetek jelentőségével, az újkor hasonló törekvéseivel, a XIX. századi angol John Ruskin és William Morris eszméivel s az ezekből kisarjadt angol, finn és magyar eredményekkel: építészetben, iparművészetben, grafikában. Tudatosítani kell egy új, »egészséges« művészeti szemlélet és ideál kialakításá-

nak a szükségességét a kisebbségi létfeltételek között. Ezekhez a problémákhoz az egész magyar nyelvterületen sem lehetett Kós Károlynál kiválóbb látású és felkészültségű mestert találni.”

Kós Károly és európaiság? Máig bennem vibráló, lélegzet-elállító élményemet finn barátainknak köszönhetem. Az 1989-es romániai fordulatot követő évben az ő jóvoltukból juthattam el feleségemmel és kislányommal Helsinkibe, Turkuba, majd Tamperebe. Alighogy lepakolódtunk Kniviilä Irmeli toronyházbeli lakásában, az első dolgom az volt, hogy kinézzek a főtérre nyíló ablakon. „Mikor építette Kós Károly nektek ezt a templomot, és miképpen került ide, Kolozsvártól több mint kétezer kilométernyire...?!” – fordultam kérdő tekintettel Irmelihez. Merthogy abban a pillanatban semmi kétségem nem volt afelől: a kívülről-belülről annyiszor megcsodált Kós-templomok hasonmása emelkedik Tampere főterén is az ég felé. Irmeli, aki a kolozsvári egyetem első finn lektoraként négy éven át a szomszédunkban lakott, cseppet sem lepődött meg ámulatomon, hiszen maga is nemegyszer beült a zebegényi templomba meg a kolozsvári „kakasos”-ba, megfordult a Székely Nemzeti Múzeumban. „Azért olyan sokat nem tévedtél – mosolyodott el »felismerésem« hallatán. – Lars Sonck, aki e templomot megtervezte, Kós Károlynak volt a finn iktártársa, az angol preraffaelitákkal egy időben...” Egyazon építészeti formanyelv, korstílus megteremtésének igézetében alkottak valamennyien.

Akkor értettem meg: Kós a legmostohább létviszonyok közepette is európai kitekintéssel dolgozott, ugyanakkor pedig az évezredes magyar örökségre támaszkodott. Annak történelmi teherbírásra alkalmas elemeit fejlesztette a maga idejében korszerű nemzeti szintézzé, egyetemes formanyelvvé. Hiszen már tanulmányévei alatt egész életpályáját meghatározó élményévé vált az a felismerése: az önálló fejedelemség anyagi és szellemi kultúrája – amikor még Erdély együtt lélegzett a korabeli Európával – a nép körében a nyugat-európai fejlődéstől eltérítő viszontagságos századokban is tovább élt. Kós művészetének forrásai ébresztik rá Debreczeni Lászlót is a finn ösztönzések célszerűségére. Kósnak is köszönhető tehát, hogy az *Erdélyi Fialatok* programjának a kialakításában meghatározó szerep jutott a hosszú időn át kisebbségi sorban élt északi népek – különösképpen a „finn modell” – tanulmányozásának.

Ez a gondolkör már a kisebbségi életstratégia kialakításának folyamatához vezet, amihez a harmincas évek derekán Kós Károly írásművészete is sugallt termékenyítő impulzusokat. Hiszen mind *Az országépítő* című regénye (1934), mind pedig a *Budai Nagy Antal*

históriájából írt színműve (1936) időszerű kérdéseket feszegetett. Avatott tollú, vérbeli esszéista ír mindkettőről, Jancsó Béla, az *Erdélyi Fiatalok* spiritus rectora. Aki *Az országépítő* kapcsán mindenekelőtt a Kelet-Európa légkörét feszültté tevő német szupremációs törekvések veszélyére hívja fel a figyelmet. Egersz mind a történelmi tények újraértékelését, a helyzet-adekvát magyar gondolkodás kialakítását, a külső veszélyekkel számoló kisebbségi életstratégia megteremtését sürgeti. A *Budai Nagy Antal* arra ad lehetőséget Jancsó számára, hogy a kisebbségi társadalmat megosztó, az erdélyi adottságokkal nem számoló, a külső és a belső veszélyekkel szembeni ellenállást gyengítő, kívülről jött „türelmetlen eszmei fanatizmus” ártalmasságát érzékeltesse.

Találón mondotta a házsongárdi panteonban Domoos Géza: fejedelmet temetünk. A Szent István-i idők idéző történelmi regény szerzője valóban az országépítők közé tartozott – egy országveszejtő században. Már az is mennyire jellemző, hogy életében mindig akkor érezte magát a „legnagyobb úrnak”, amikor anyagilag a legszegényebb volt. Mint például az első világháború kellős közepén, amikor – gróf Bánffy Miklós jobb kezeként – részt vesz az utolsó magyar király koronázási szertartásának előkészületeiben. Azt pedig tán előszámolni sem lehet, hogy az országomlás utáni helyzetben mi mindent tett választott szülőföldjén erdélyi magyar – és nem csak a magyar – sorstársaiért. Merthogy figyelmét nem kerülték el a legkisebb települések gondjai sem. Mindenütt ott volt, ahová a szükség szólította. Márpedig az sokfelé szólította.

Az utókornak illik tudnia: huszonöt esztendővel ezelőtt, bár készültünk rá, nem adatott meg számunkra, hogy nyilvánosan is megemlékezhessünk születésének századik évfordulójáról. Románellenesség vádjával éppen akkoriban került újból anatómia alá a neve. (A kádári Magyarországon azért került indexre a Kriterionnál megjelent *Hármaskönyve*, mert a bukaresti szellemőrök 1969-ben „elfelejtették” kihúzni egyik emlékezéséből Kun Béla – korántsem dicséretes – erkölcsi/politikai jellemrajzát, és főként azt, hogy Kós egykori kolozsvári iskolatársa később „a magyar szovjetkötársaság diktátora lett”...) „Maguknak ártanak, nem apámnak” – rendszerint ezzel a lakonikus mondattal vette tudomásul a fejleményeket Károly bácsi kisebbik fia, a néprajzos Kós Károly. Kányádi Sándor ismert soráival vigasztalódtunk:

*„magaslik, nem porlad
a megtartó
péllda”*

Aki életében az Idő architektúrája szerint dolgozott, annak művét holtában sem porlaszthatja szét a diktátura eróziója.

Ha nem lehetett a nyilvánosság előtt idézni Kós emlékét, megpróbáltuk másképpen. A második erdélyi szamizdat lap szerkesztői tudatosan választották kiadványuk címéül Kós és eszmetársai 1921-es röpiratának aktuálissá vált üzenetét. A *Kiáltó Szó* első száma 1988 végén jelent meg, a második 1989 elején, a következő hét, bár elkészült, már nem lát(hat)ott napvilágot. Azóta sem derült ki, hogy miért. De a lényeg mégiscsak az: a rendszerváltás utáni időkre készülő erdélyi értelmiségieknek haló poraiban is segítségére sietett Kós Károly.

Sok-sok tervének, elgondolásának nem kedveztek a kisebbségi évtizedek. De a jövőt illetően önmagán túlmutató jelentőségű lehet: az általa 1948-ban újratervezett XVII. századi siklói református templom – magyarországi, németországi és hollandiai összefogással, no meg a helybeliek érdemdús hozzájárulásával – a kilencvenes évek elején újjáépülhetett. „Történelmi elégtételnek” nyilvánvalóan ez önmagában még korántsem elegendő, de annak tanúsításához nem kevés: az Idő végső soron mindig azokhoz pártol, akik nem csak a kedvező viszonyok okos kiváráásával, hanem – ha a szükség úgy kívánja – kedvezőtlen feltételek közepette is megpróbálják szűkebb és tágabb közösségük javára fordítani a történelmi erőviszonyokat.

Olvasom, hogy a sepsiszentgyörgyi tárlat anyagát a Csíki Székely Múzeumban is bemutatják, júniusban pedig a Bukaresti Magyar Kulturális Központban állítják ki. Az is kiderült a tárlatmegnyitót követő eszmecszerén, hogy a szentgyörgyiek felújítják a régóta korszerűsítésre váró múzeumépületet, elkészítik végre azt a kovácsoltvas lépcsőkorlátot, amit még Kós tervezett, az eddig raktárként használt tornyot pedig megnyitják a város panorámáját megtekinteni óhajtó látogatók előtt.

Nem lehet eléggé méltányolni a Kárpát-medencei kisebbségkutatás eredményeit tíz éve programszerűen közreadó budapesti Lucidus Kiadó szándékát, hogy az évforduló alkalmával jól használható pályakép- és életmű-összegzést jelentessen meg Kós Károly emblemikus személyiségéről. Jól választott a kiadó, amikor a Kós Károly-díjas (2007) Sas Péter irodalom- és művelődéstörténészt kérte fel e munka elkészítésére.

Örökös újrakezdéseinkben nélkülözhetetlen erőtartalékunk, tette serkentőnk, szellemi magatartás-modelünk születésének 125. évében is a tereket/időket összekötő Kós Károly.